

Jegyzetek József Attila délszlávországi ismeretéhez

Költőnk neve és műve a délszlávországi magyar irodalomban viszonylag hamar, már a húszas évek második felében feltűnik, jelképpé azonban csak a költő halála után válik. Kultusza szinte halála pillanatától napjainkig tart. Irodalmunk József Attila emlékét a leghívebben és a legtartalmasabban abban a negyedszázadban ápolta, amely 1937-ben kezdődött s 1962-ig tartott.

De minderről beszéljenek az irodalomtörténeti tények.

Az 1980-ban tartott újvidéki József Attila-értekezleten felolvasott dolgozatomban a költő jelenlétét a vajdasági irodalomban 1928 karácsonyától számítottam.¹ A *Bácsmegeyi Napló* ünnepi számában ugyanis ekkor három József Attila-vers jelent meg. A válogatás és a gondozás a hírlap irodalmi szerkesztőjének, Haraszi Sándornak volt az érdeme. A *Karácsony*, a *Jónál jobb* és az *Öröklét* című versek variánsok, s ezt a tényt a legutóbbi kritikái kiadás is rögzítette.²

De nézzük, milyen elfelejtett dokumentumok módosítják József Attila korai ismeretének dátumát.

Péter László Két dedikáció címmel 1959-ben egy rövid írást közölt az *Élet és Irodalomban*.³ A publikált József Attila-ajánlás a *Nem én kiáltok* című kötetben így szól:

Gantner Aladár barátomnak, hogy derék és nemes barátját (ti. engemet) magasztos buzgalommal mutassa be Jugoszláviában, annál is inkább, mert ez elsőrendű kultúrshükséglet: intelligens zsebeim számára.

¹ Pastyik László: József Attila és a jugoszláviai magyar irodalom a két háború között. *Hungarológiai Közlemények*. 13. évf. 3(48.) sz. 281–285.

² *József Attila összes versei*. Rögtönzések, tréfák, személyes érdekű apróságok. Jegyzetek. Kritikai kiadás. Közzéteszi Stoll Béla. Budapest, 2005. 59. és 80.

³ Péter László: Két dedikáció. *Élet és Irodalom*, 1959. december 4. 49. sz. 5. In uő: *József Attila nyomában*. Válogatott írások. Budapest, 2000. 75–76.

A verseket nem muszáj elolvasni, különben használat előtt febrázandó az érdeklődés; börkötésben az asztalon már messziről tehetséges, mindamellettszeretettel

Wien, 1926. ápr.

József Attila

Péter László tanúsága szerint Gantner Aladár 1959-ben szentendrei tisztviselő volt. A könyvet és az ajánlást pedig azért kapta, mert Bécsben volt együtt József Attilával, s a költő szűkös időszakaiban szállást is adott neki.

Számunkra is talány, hogy Gantner Aladár mi módon mutathatta volna be Jugoszláviában már 1926-ban József Attilát. Melyik irodalmi orgánnummal volt kapcsolata? Mert a dedikáció azt sejteti, sőt serkenteni akarja, hogy tegyen valamit költő barátja délszlávországi ismeretéért.

Sajnálatos, hogy ez az adat nem épült be Szabolcsi Miklósnak a József Attila-monográfiájába.⁴ Hogyan kerülhette el a figyelmét? Hiszen Péter Lászlónak a költőnkkel kapcsolatos minden más adatát kritikailag megvizsgálta és beépítette munkájába.

Egy másik homályba merült mozzanat, hogy József Attila és Csuka Zoltán együtt szerepelnek verseikkel a *Levelek* című avantgárd röpiratban. A szocialista fiatalok irodalmi lapja Erg Ágoston és Heves Ferenc szerkesztésében jelent meg Máramarosszigeten. Az 1926. május 15-én megjelent szám Bevezetés című írása a terveikről azt írja, hogy eredetiben és fordításban szeretnék bemutatni az új művészet keresésének és eredményeinek objektív képét. Csuka Zoltán az *Életérzés lázos őszben* című versével szerepel, József Attilától pedig a *Kilóméterekkel* című költeményt közölték. Az irodalomtörténet-írás tanúsága szerint József Attila korai korszakában az aktivizmus poétikai eredményeit is szem előtt tartotta. S nem véletlen, hogy a kései aktivizmus protagonistái felfigyeltek rá.⁵

A magyar irodalom életében 1928 jelentős pillanat. Most csak azt a mozzanatot emelem ki, hogy 1928-tól jelennek meg Pesten, Csuka Zoltán megfogalmazása szerint, „irodalmunk itthonról elszakadt szegénylegényei”.⁶ Ezt a dehonosztáló megfogalmazást Herceg János vajdasági irodalommal kapcsolatos írása váltotta ki.⁷ Kik voltak a szegénylegények?

⁴ Szabolcsi Miklós: *Érik a fény: József Attila élete és pályája 1923–1927*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977

⁵ Szabolcsi Miklós: i. m. 169–177. és 477.

⁶ Figyelő [Csuka Zoltán]: A vajdasági irodalmi csárda szegénylegényei. *Képes Vasárnap*, 1928. április 8. 15.

⁷ Herceg János: *A jugoszláviai magyar irodalom*. Híd (Budapest), 1928. 3–4. sz., 204–206.

Csak néhány vajdasági fiatal, aki a pesti kávéházi asztalok mellett burjánzó irodalmi közegeben kereste a megmérettetés és kitorés lehetőségeit. Mindegyikük kapcsolatba került József Attilával. Ezt a korszak, a literális viszonyok és az eszmék kavargása is elősegíthette.

A becskerekai Aszlányi Károly és József Attila alkalminak minősíthető barátságát két dokumentum erősíti meg. *A Nem én kiáltok* című kötetet, amely 1972-ben került a Petőfi Irodalmi Múzeumba⁸, a következő ajánlás teszi tartós értéké:

*Aszlányi Károlynak
szeretettel
Budapest, 1928. ápr.
József Attila*

A másik tény, hogy József Attila könyvismertetést közölt Aszlányi Pénz *a láthatáron* című regényéről. Alkalmi, udvarias és az irodalmi piac viszonyainak megfelelő írásról van szó. Nem sok szót veszteget rá a két textológiai kiadás sem.⁹

Földi Ilona zombori származású költőnő 1928 decemberében találkozott József Attilával Budapesten. *A Nem én kiáltok* kötetbe a költő négysoros dedikációt írt:

*Földi Ilonának, az embernek
kijáró barátsággal és a tehetséget
megillető szeretettel adom ezt a régi
könyvem: hibái okulni valók.
Budapest, 1928. dec.
József Attila*

Erről az ajánlásról és a költőnek a kéziratáról és levelezéséről készült katalógus tájékoztat.¹⁰

A dedikált kötet tulajdonosának sorsával Káich Katalin foglalkozott.¹¹

---

⁸ József Attila kéziratai és levelezése (Katalógus). (Összeállította M. Róna Judit). Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1980. 374. Az 1948. sz. tétel.

⁹ *József Attila összes művei III.* Cikkek, tanulmányok, vázlatok. Akadémiai Kiadó, [Budapest] 1958. 74. és 313., illetve József Attila: *Tanulmányok és cikkek 1923. 1930.* Szövegek. Osiris Kiadó, Budapest, 1995. 281–282. és 252.

¹⁰ Vö. 8 jegyzet. 376. Az 1955. sz. tétel.

¹¹ Káich Katalin: Egy József Attila dedikáció nyomában. *Hungarológiai Közlemények.* 1980. 3(48.) sz. 239–243.

Herceg János első pesti tartózkodásakor a Bartha Miklós Társaságban ismerte meg József Attilát. Emlékirataiban egy helyütt arról ír, hogy a Társaságon belül „a harmadik csoport az irodalomé volt, s én annak a szélein jártam. József Attilának volt abban tábora, ha nem túlzás a szó, és Simon Andornak, az említett sajkókazai bányásznak, aki addigra már ugyancsak megjárta Bécset, a modern magyar költők szinte kötelező emigrációs iskoláját”.¹² Tartósabb vagy mélyebb nyomot hagyó kapcsolat nem keletkezett a két író között; hacsak az nem, hogy Herceg János ápolni igyekezett József Attila kultuszát. A költő halála után ismertette a *Kalangyában* József Jolán biográfiai könyvét¹³, és az 50-es években is írt az akkori romániai magyar József Attila életrajzi kutatásokról.¹⁴

1929-ben a jugoszláviai januári diktatúra bevezetése után a szabadkai *Bácsmegyei Napló*ban dolgozó pécsi emigráns újságírókat kiutasították az országból. Közülük többen visszatértek Magyarországra, és Pesten keresték az irodalmi, publicisztikai vagy politikai mozgalmi lehetőségeket.

A legnevesebb, de legtöbb irodalmi kapcsolattal és mély pártmozgalmi gyökerekkel Haraszti Sándor rendelkezett. Társaként említhető, igaz, csak irodalmi vonalon, Tamás István.

Haraszti Sándor pesti életéről és irodalmi barátságairól Illyés Gyula készített naplójegyzeteket. 1930. november 15-én (szombaton) írja a következőket: „Hatra a *Ptoe*-ban kell lennem, a Bartha Miklós társaságból kivált »ifjak« (mind idősebb, mint én) tartanak megbeszélést a baloldali munkásifjúság képviselőivel egy közösen szerkesztendő folyóirat ügyében. Vagyis beléptemkor jelen vannak a *Ptoe* egyik kis termében: Fábíán Dániel, Kodolányi, Simon Andor, Haraszti, Sándor Pál, Antal Sándor, Ember Ervin s még pár fiatalember. Nekem kell az összekötőnek lennem.”¹⁵ A megbeszélés témája lapindítás. A vitatkozó társasághoz valamivel később József Attila is csatlakozott. A több órás csapongó beszélgetés összegzéseként írja Illyés Gyula, hogy végre eljutottunk több lehetséges lapcímig. „Ezzel elváltunk. Fél tizenkettő volt. A Körútra a Király utcáig együtt jöttem Haraszttal, Józseffel, Antallal és a blúzós diákkal. A költészetről folyt a szó. József át fogja írni eddigi verseit forradalmiakká és kiadja, *Üsd a tőkét, ne siránkozz* címmel.”¹⁶ József Attila betiltott kötetének itt hangzott el az első címváltozata.

¹² Herceg János: *Két világ*. (?) Újvidék, 1972. 46.

¹³ Herceg János: József Jolán: József Attila élete. *Kalangya*, 1940. 472–473.

¹⁴ Herceg János: „Nemzett József Áron.” *7 Nap*, 1958. január 12. 3. sz. 7.

¹⁵ Illyés Gyula: *Naplójegyzetek 1929–1945*. Budapest, 1986. 25.

¹⁶ Uo. 26.

József Attilával kapcsolatban Haraszi Sándor az emlékirataiban visszaemlékezik balos türelmetlenségére, s hogy megbánta azt a cikkét, amelyet a *Korunk*-ban jelentetett meg a Bartha Miklós Társaság által kiadott József Attila–Fábián Dániel-röpiratról.¹⁷ A *Ki a faluba* című dolgozatot a „magyar eszerek” produktumának minősítette.¹⁸ Bár a röpirat szerzői a glossza megjelenése után szakítottak a Bartha Miklós Társasággal. Mindezt csak azért említem, hogy illusztráljam, milyen komoly irodalmi és ideológiai hatást gyakorolt Haraszi Sándor környezetére, aki két párt iskoláját is kijárta.

Tamás István is ezekben a hónapokban kerülhetett kapcsolatba József Attilával vagy csak ekkor figyelt fel költészetére. Ezt az állítást támasztaná alá az az adalék, hogy Tamás István *Fej vagy írás* című cikkében reagált József Attila Babits-tanulmányára (*Az Istenek halnak, az ember él*).¹⁹ Ezt írja: József Attila „röpiratával, amelyben alaposan leszedi Babitsról a keresztvizet, végképp bezárta maga mögött a kapukat. Pedig ez a tanulmány – eltekintve a fiatalos, túlzott heveskedéstől – okos, érdekes és eredeti munka. De persze agyonhallgatták”.²⁰

Haraszi Sándor és Tamás István Magyarországra való távozása után a *Napló* a harmincas években többet nem foglalkozott József Attilával, majd csak a halála után emlékezett meg róla.

Van azonban egy másik kapcsolatlánc, József Attila – Haraszi Sándor – Debreczeni József, amelyről megfeledeztünk. Csak néhány mondatban vázolnám a tényeket, amelyekben az összekötő szerep Haraszi Sándoré volt.

Az 1960-as évek elején folytak a József Attila kritikai kiadás III. és IV. kötetének munkálatai. Ekkor kerültek a textológiai vizsgálatok fókuszába József Attila román költőktől való fordításai. A József Attila-hagyatékából olyan verskéziratok is megkerültek, amelyeket Debreczeni József nyersfordításokból műfordított. Szabolcsi Miklós az Irodalomtörténeti Intézet nevében kért a Belgrádban élő Debreczeni Józseftől felvilágosítást, hogy segítsen tisztázni egy József Attila-problémát. Ugyanis József Attila később ugyanazokat a román verseket fordította, mint amelyeket korábban Debreczeni ültetett át. Egy interjúban Vukovics Gézának Debreczeni azt nyilatkozta:

„1933-ban, a legnagyobb gazdasági válság idején a pesti Ünnep című képes hetilap szerkesztője voltam. Akkortájt a rokonszenves Káldor atya, a

¹⁷ Haraszi Sándor: *Beféjezetlen számvetés*. Budapest, 1986. 167–168.

¹⁸ Haraszi Sándor: Magyar eszerek (Ki a faluba). *Korunk*, 1929. 759–760.

¹⁹ *Napló* (Szabadka), 1930. február 15.

²⁰ Uo.

legnaivabb pesti kiadó meghirdette az »Utódállamok lírai antológiáját«. A délszláv ciklusnak szánt, majd száz átköltésem szerencsésen ott is vészett a Káldor-könyvkiadó Petőfi Sándor utcai Wertheim-szekrényében, békés szomszédságában a szintén elkészült csehszlovák és román anyagnak. Az előzetesből, mondanom sem kell, mégsem lett könyv sohasem. Ehhez már túlon túl vészterhes volt az a sokat emlegetett kulturális Duna-völgye. A román költők magyar nyelvű tolmácsolására Balta Mózes, a román királyi követség akkori kultúrattaséja nyersfordításokat bocsátott rendelkezésemre. Mintegy 40 román verset ültettem át. Azt hittem, az egész munka az enyészete. Nagy meglepetés volt tehát számomra, amikor harminc esztendő múltával megtudtam, hogy a pesti Petőfi Múzeum József Attila osztályán az én fordításaimat is őrzik, igaz mindössze csak négyet-ötöt, méghozzá József Attila hagyatékaként.²¹

A műfordítás-kéziratok kapcsán mondta el visszaemlékezésében Debreczeni József azt is, hogy Haraszti Sándor közvetítésével csak egyetlenegyszer találkozott József Attilával a Japán kávéházban. Mindössze egy órát beszélgettek, s a további kapcsolat abban merült ki, hogy József Attila verseket adott az *Ünnep* szerkesztőségének. Ehhez mi csak azt tehetjük hozzá, hogy a képes hetilap verskérő szabványlevele megjelent a József Attila válogatott levelezésében, és hogy ennek a szerkesztőségnek volt tagja Herceg János is a harmincas évek derekán.²²

Itt jutottam el egy problémához, azaz egy eddig ismeretlen dokumentumhoz, amelyet a József Attila-hagyaték őriz.²³

De előbb el kell mondani, hogy József Attila a *Szép Szó* szerkesztőjeként a folyóiratban igyekezett bemutatni a szomszéd népek irodalmait. Román, valamint cseh és szlovák nyelvű fordításai itt jelentek meg. A folyóirat repertóriumát nézegetve mindig hiányoltam a délszláv adatokat, azaz csak egy Cankar-regény recenziójára akadtam. Most, amikor erre a dolgozatra készültem, bukkantam az alábbi levélre, amely a hiányérzetemet megnyugtatója, de megoldatlan kérdéseket is feltesz. Íme a levél:

Címzése: Gospodin
                  József Attila, pjesnik
                  Budapest
                  Káplár u. 5.
                  Mađarska

Belgrád, 37. VII. 5.-én.

²¹ Vukovics Géza: József Attila hagyatéka. Hogyan jutottak Debreczeni József kéziratai a nagy magyar költő birtokába. *Magyar Szó* (Újvidék), 1965. május 1., 2., 3. 119. sz. 8.

²² *József Attila levelezése*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006, 459. és 703. A 480. sz. tétel.

²³ Vö. 8. jegyzet 314., 156. 2. sz. tétel.

Pešči Irodalmi
Múzeum
FA. 854.

1954. VII. 5.

Марке лепите
ПРЉОМ ДЕСНОМ УГМ

Gospodin

József Attila, pjevalnik

Budapest

Káplár u. 5.
Madaraska

21 Edition M. V. Neskovic K. Stankovica

Kedves József Attila! Belgrad, 5. VII. 5.-én.
Füvéghesén üdvözlöm Jugoszlávia
fővárosából. A kéziratokat beküld-
tem, remélem már meg is jelentek
a dolgozok. A „Szép szó” nek néhány
hét múlva kiindok fordításokat
és új szer költők verseiből. Azt
hiszem nem lesz ez éreketlen, mert
magamul meg alig, vagy egyáltalán
nem ismerik az új szer irodal-
mat. Termelményükre nem tu-
dom hogyan lesz idém. Kb. auguszt-
us 20-án utazom ismét Bp-re, de
és is lehet, hogy hamarabb. Remé-
lem jól van is termia verseket!
A vitéltés új üdvöli barátai lendör

„Kedves József Attila!

Szívelyesen üdvözlöm Jugoszlávia fővárosából. A kéziratokat beküldtem, remélem már meg is jelentek a dolgok. A „Szép Szó”-nak néhány hét múlva küldök fordításokat az új szerb költők verseiből. Azt hiszem nem lesz az érdektelen, mert magyarul még alig, vagy egyáltalán nem ismerik az új szerb irodalmat. Tanulmányíráásra nem tudom hogyan lesz időm. Kb. augusztus 20.-án utazom ismét Bpestre, de az is lehet, hogy hamarabb. Remélem jól van és termi a verseket?! A vizlátásig üdvözli Bánodi Sándor”

A bélyeggel ellátott és felülbélyegzett lap tintairású, és a képes oldalon olvasható szerb felirat: Beograd. Terasa na Kalemegdanu. Pogled na Savu. Ugyanez a szöveg franciául. A dokumentum provinenciájáról annyit közölnek, hogy Szántó Judit (?) törzsanyagából (1949). Tehát a képeslap József Attila hagyatékában maradt fenn.

Bánodi Sándor személyéről nem tudunk semmit, azaz csak azt, amit a levélből ki lehet hámozni. A címzés három szerb szava közül a pjesnik inkább a horvát nyelvre utal. Freudi tévesztésnek minősíthető, hogy a Magyarországon kézbesítendő lapot szerbül címezte Bánodi Sándor, holott elég lett volna a postai elindításhoz a szerb országnév: Mađarska.

Az utcanév árulkodó, mert nagyon pontos. József Attila 1937. május elsején költözött a Káplár utcai lakásba, amely mint ismeretes, egyben utolsó budapesti lakhelye is volt.

Ebből következik az, hogy József Attila és Bánodi Sándor valamikor májusban beszélte meg a kézirat- és fordításügyeket, s akkor még a költő egészséges volt. József Attila lelki összeomlása a levél belgrádi keltezése (július 5-e) után történt. A szakirodalom több dátummal operál, de legkihíthatóbb Illyés Gyuláné feljegyzése, amely július 20-áról beszél. A levél az 5-e és 20-a közötti időszakban József Attila kezébe juthatott. Befolyásolta-e a küldemény József Attila cselekedeteit, azt nem tudjuk, mert a dokumentummal az eddigi irodalomtörténeti kutatás nem foglalkozott, nem sorolta a megvilágító problémák közé. Mi lehetett ennek az oka? Rejtély, amit fel kell oldani.²⁴

Újvidék, 2005. december 8.

---

²⁴ A dolgozat írásakor ismeretes volt számomra, hogy készül József Attila levelezésének összes kiadása, s reméltem, hogy kérdéseimre választ ad e gyűjtemény. Sajnos, B. S. személyét Stoll Béla sem tudta kideríteni. Vö. *József Attila levelezése*. Budapest, 2006. 730. A vonatkozó rész: 621. sz. tétel.